

DANILO KIŠ

Egy életpaszttal keserű üledéke

(RÉSZLETEK A HASONLÓ CÍMMEL KÖTETBE FOGLALT, HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSOKBÓL)

Élet, tudomány, művészet

A tudomány, pontosabban a tudományok, csodáikkal és mindenféle szemfényvesztéssel meghódították a világot, amely a tudományokban épp olyan kevésbé jártas, mint a művészetekben, viszont a tudományban ugyanúgy hisz, mint ahogyan Jézus és a dervisek csodatételeiben hitt, és hisz is mind a mai napig. Az afféle szaktudományok, mint amilyen a futuroológia, az asztronómia, az eugenetika, a szexológia, a kibernetika, a hibernáció és más varázslatok az atomenergia csodáját is ideértve, már megmutatták a világnak, mire képesek, amiképpen hajdanában Jézus is kiállt csodatételeivel a világ elé. A víz borrá vált, de a bor is vízzé, és ma már minden gyerek jövőkutatással foglalkozik anélkül, hogy bármit tudna a világról, melyben él, s megismerés dolgában be is éri a tudományba vetett hittel, mert a mának ez a gyermeke, úgy értem, a mai ember, már tanúja volt a tudomány egyik-másik csodájának; ami az asztronómiát illeti, közelről látta a holdat, az eugenetikai tanokat illetően látja, mekkorát nőttek a gyerekek, „merthogy, több centiméterrel magasabbak dédapáiknál”, szemtanúja, mi több, résztvevője az ún. szexuális forradalomnak; a társadalomtudomány világosan, hogy ennél világosabban már nem is lehet, megfelelt minden feltett kérdésére, kétszer kettő – négy, mindig a haladás szelleme győzedelmeskedik, a maradiak veszítenek, vagy legalábbis már holnap veszíteni fognak; a kibernetika az apáink által használt számológépek egy tökéletesített fajtája, a hibernáció a gazdagok halhatatlanságának – holnap már nekünk is hozzáférhető – formája, az atombomba pedig lyukat ejtett az emberiség orcáján, fájdalomtalanul, vér nélkül, egy szempillantás alatt, miként az öncsonkító fakíroknál vagy derviseknél szokás, s ekképpen tanúbizonyságát adta, hogy a tudomány csodáin kívül nincsenek más csodák, hiszen, lám-lám, emberszívet ültetnek egyik emberből a másikba, halottét élő emberbe, s hamarosan eljön az ideje, hogy e helyett a szív helyett, mint állítják, sertésszívet ültetnek be, úgyhogy az ember röfögni fog, mint a disznó. Korunk emberének pedig, aki vakon hisz a tudomány összes csodáiban, egyszeriben világos lett minden, nincsen többé semmi probléma ezen a világon, vagy legalább holnap még nem lesz, és neki oly mindegy, aminthogy minden jó keresztényt tökéletesen hidegen hagyja, hogy azokból a halakból csupán egyetlenegyszer lett bőven elég a krisztusi csodatétel jegyében, így aztán az sem érdekli, hogy a futurologusok derűlátó jóslatai ellenére, melyek fényes jövővel biztatnak bennünket, manapság is teljes sötétségben tapogatózunk az embert érintő lényeges kérdéseket illetően: Honnan jöttünk? Kik vagyunk? Merre tartunk? A kozmikus sötét téresség mely zugából kerültünk ide, honnan jöttünk világra az e világról szerzett tudatunkkal, és hogy – eszerint – különböző elméle-

tek és találgatások szuroksötétjében gubbasztunk úgy, hogy a tudomány – nevezetesen, mondjuk, a biológia, az asztronómia, a genetika, az evolúciótan – mit sem segíthet helyzetünkön. Amiképpen emberünknek édes mindegy az is, hogy az asztronómia tudománya mellett, amely az egész népesség teljes bizalmát élvezi, mi még mindig az asztrológia jegyeihez igazodva élünk. Vagyis, ahelyett, hogy a csillagokat vizsgálnánk, asztrológiai naptárakat bújunk. A modern nő, hogy bizonyítsa, mennyire emancipált, és hogy mennyi „bizalommal viseltetik a tudomány iránt”, egyetlen napját sem kezdi úgy, hogy asztrológiai naptárában meg ne nézze, mi áll neki aznapra egészség – munka – szerelem dolgában, s ugyanezt teszik az üzletemberek és a „művészek” is.

Igen, bízunk a tudományban, vakon bízunk benne, amott meg, a szexuális forradalom idején, melyben úgyszintén vakon hiszünk, éppoly vakon esz a fene féltékenységünkben és szerelmünkben. Az újságok tele vannak a szexuális forradalom jegyében elkövetett véres büntettek hírével, évente legalább két férfiú szenved el a legkegyetlenebb büntetést nemileg felvilágosult nő kezétől, aki késsel vagy éles borotvával szerez érvényt ősi jogainak, mint valami antik görög tragédiában. A szociológia köztulajdonná vált, kávéházi disputákban csak úgy dobálóznak az újságcikkekben olvasott, sokféle társadalomtudományi elmélettel, miközben a kvaterkázók éppen csak annyit konyítanak hozzájuk, amennyit a lapokból csipegettek fel, mármint hogy kétszer kettő – négy, egy plusz egy – az kettő. Az öregedés a feledékenység elleni pirulákkal (a tudomány csodájával!) ellensúlyozható, legyőzni pedig madame Aslan rendszerének alkalmazásával lehetséges, mely rendszer része, a valamennyi tudományág ragyogó összefogásának eredményeképpen megalkotott csodaszor, amely a jogi egyetem melletti parkban kéz alól kapható gerovital néven, ez pediglen egyszerűen szorosán összefügg a szexuális forradalommal meg a hibernációval (a nemek hibernációjával), na és ha mindennek tetejébe Dr. Barnard, vagy egy másik doktor, sertésszívet ültet át mellkasunkba, kedvünkre röföghetünk, mint a disznók! A tudomány csodáihoz, eszerint, kétség nem fér, akkor hát minek itt még filozofálni, fölöslegesen bölcselkedni, és ostobaságokkal áltatni magunk, drága időnket fecsérelni holmi filozófiai megismerésekre, melyek már bizonyítottan kudarcot vallottak, meg a költészetre, amely a hold meghódítása után, de különösen azóta, teljességgel értelmét veszítette. Mert a holdfény varázsát nélkülözve énekelni, valljuk be, nem éppen bölcs dolog, s a legkevésbé korszerű. No de a tudomány mindezen csodái miatt, és velük ellenében, a művészetekben szerzett tapasztalat vezet el bennünket az egyetlen lehetséges megismeréshez, a kétely megismeréséig. A művészet, Ezra Pound szerint, „a faj antennája”, és a művészet, a művészinél a megismerése még egy utolsó instanciája, utolsó mentsvára emberi mivoltunknak. Amidőn disznószíve lévén úgyszólván már mindenki csak röfögni fog, az utolsó teremtmények, akik még emberi szemmel néznek a világra, és emberi szívvel éreznek, azok lesznek, akiktől nem idegen a műélmény.

(1973)

Hírlapírói kérdések keresztüzében

– Századunk ideológiai emberek százezreinek, millióinak életét oltották ki. Miben látja ön az ember metafizikai meghatározottságát?

– Abból indulok ki, hogy mi semmit sem tudunk. A metafizika egyfajta vers prózában. Az ember ismeretlen nagyság. Nem tudjuk, honnan jövünk, nem tudjuk, hová tartunk, és nem tudjuk, miért vagyunk. A vallás, a filozófia és a költészet keresi a választ ezekre a kérdésekre. Amikor azt mondom, költészet, az irodalom egészére gondolok. Azonban sem a vallás, sem a filozófia, sem a költészet adta válaszok nem képesek meggyőzni bennünket. Mindhárom esetben csupán e sürgető létkérdéseinkre adandó válaszok költői kifejezőmódjával és annak változataival van dolgunk. A tudományt, ez alkalommal, mellőzöm. Ámbár a tudomány is, amitől még mindig azt remélik sokan, hogy minden lényeges problémát előbb-utóbb megold, végső soron az is csak még egy költői kísérlet az ember és a világ dolgainak megértésére.

Mi ugyanúgy az ismeretlenségben lakozunk, mint a világ kialakulásának kezdetén, vagy az ember megjelenésének idejében. Hogy ezt az űrt betöltsék, azért születtek az ideológiák. Annak legegyszerűbb módozataként, hogy az embernek az a benyomása támadjon, mintha mindennapi életének és egész létének valamennyi kérdése máris megoldódott volna. Ezen alapul az ideológiák nagy sikere, vagy pontosabban: ez volt az alapja nagy sikerüknek. Mert manapság, mint már mondtam, a hitvilághoz, a mítoszokhoz vagyunk visszatérőben.

– Ezzel kapcsolatban szeretném, ha szót ejtenénk a „hit” még egy aspektusáról, önnek a „könyv hatalmába” vetett hitéről. Hogy állunk tehát a „könyv hatalmával”? Mely tényezők határozzák meg döntően, hogy egy könyvnek „hatalma” legyen?

– Erre a kérdésre már *A holtak enciklopédiájában* kitértem egy helyen. Nem veszélyes sok könyvet olvasni, egyetlen egyet olvasni, az a veszélyes. Azok az emberek, akik egyetlenként csak a Bibliát, a Koránt, vagy a Mein Kampfot olvasták életükben, a vallási vagy politikai hiedelmek legszélsőségesebb fanatikusai. A probléma azonban akkor is fennáll, ha az irodalomnak az emberre tett egyetemes hatását szemléljük. Vegyük például a németeket: a történelem tanúsítja, hogy a legműveltebb nemzetek közé tartoznak. A németeknek világhíres íróik vannak, és maguk is sokat olvasnak. No de annak dacára, hogy egy Goethét, Schillert, Herdert, Lessinget, Heinét, Kantot mondhatnak magukénak, náluk kelt életre a náciizmus, ők teremtették meg a koncentrációs haláltáborokat, öldösték a zsidókat és más „alacsonyabb rangú” fajokhoz tartozó embereket. Hiába olvasták a legjobb szerzők műveit, hiába nevelkedtek humanista szellemben, ez miben sem gátolta őket, hogy ne essenek a barbárság bűnébe.

A végsőkéig kétséges az a nézet is, hogy az írók, elvileg, valamilyen „közjót” szolgálnak műveikkel. Ugyan miféle „közjó” szolgálatában állnak? Sok költőről és íróról tudjuk, hogy költeményeikben meg regényeikben újra és újra elárulták a humán eszméket és eszményeket – Németországban, Oroszországban és másutt. Forradalmi romanticizmusuk melegágyában költött hazugságokat írtak. E forradalmi romantika táplálta elmeszüleményeik alapján teheték, hogy az igazság színében tüntessék fel a hazugságot.

Magamról bizton elmondhatom, hogy könyveimmel sohasem árultam el igaz emberi célokat. Ahhoz, hogy ne kövessen el effajta árulást, felelőssége tudatában minden írónak

olyan művészi kifejezésformát – önéletrajzi vagy dokumentális műformákat – kell találnia, amely hozzásegíti az igazsághoz. Őrizkednie kell minden olyan imaginációtól, melyet eleve ideológiai vagy forradalmi hitvallás befolyásol.

– *Egy alkalommal „költői világlátásáról”, „tragikus életérzéséről” beszélt. A könyveiben leírt sorstörténetekből ítélve ön valóban abszurdnak tartja az életet?*

– Annyi bizonyos, hogy nem túlságosan biztató, ha az ember behódol egy borúlátó életérzésnek. Szerintem azonban kétségtelen, hogy általában az emberélet felett mélységes tragikum árnyéka honol. Mondtam már: mi nem tudjuk, honnan érkezünk, és még kevésbé tudjuk, merre tartunk egyik nirvánából a másikig vezető úton. A kettő között az egzisztenciánkkal, az öregedéssel, a betegséggel és egész sor más üggyel-bajjal járó problémával kell megküzdenünk. Mondhatnánk, csupán egyetlen dolog létezik, ami némi vigaszt nyújt: ez pedig – a szerelem. Még a tragikus szerelemben is vigaszt lelünk. Igaz, mi írók kiváltságos helyzetben vagyunk, nekünk ott van még az irodalom, a művészi alkotómunka is, mely azzal az illúzióval kecsegtet, hogy nem élünk hiába, értelmetlenül, azazhogy valami lényegeset alkotunk életünkben. Megengedem, hogy más megoldások, más illúziók is lehetségesek, például a vallás. Ami engem illet, nem tagadom, dehogyis vonom kétségbe, hogy valóban borúlátóan tekintek a világra, s tudom, hogy könyveim is erről a pesszimizmusról árulkodnak valamelyest. Innen van az, hogy gunyoros alaphangjuk ellenére, az olvasó gyakran szorongást érez. Meglehet, ez a pesszimizmus beütés, amely a gyengébb idegzetűekben félelmet kelt, az oka annak, hogy munkáim kevésbé népszerűek, mint más szerzők művei.

– *Tekintettel századunk totalitárius ideológiáról és rendszereiről szerzett tapasztalataira, könyveiben ön hevesen védelmébe veszi az ember egyediségét és egyszerűségét. Egyetért-e azzal, hogy az emberi individualitás mind Keleten, mind pedig Nyugaton egyaránt aláássa a kollektív szellemiség fölényét?*

– Erről a kérdéstről manapság némileg más a véleményem, mint tíz évvel ezelőtt. Engedje meg, hogy tőlem telhetően minél világosabban fejtsem ki álláspontomat. Minden totalitárius ideológia szemben áll a humánussal, viszont történelmi tapasztalatok tanúsítják, hogy az ember, ha nincs szabadság, lényegesen radikálisabb és önzőbb mechanizmusokhoz folyamodik, hogy érvényesítse, majd meg is védje érdekeit, mint egy liberális államban, amely normálisan működik. Másfelől azokban az emberekben, akik totalitárius államrendszerekben kénytelenek élni, gyakorta olyan jellemző minőségek és értékek fejlődnek ki, amelyek bizonyos végletes helyzetek terhe nélkül sohasem alakulnának ki.

Meglehetősen jól ismerem a szovjet kultúrát és irodalmat. Példájakon világosan érzékelhető, hogy a totalitárius elnyomás mennyire felszínre hozza, egyfelől, a negatív emberi vonásokat, azt a barbárit, ugyanakkor a legnagyobb hőstettek sarkallja az embert másfelől. Nagyezsda Mandelstam, az özvegye annak az Oszip Mandelstam költőnek, akit Sztálin hóhérai megöltek, ragyogó példája megannyi más orosz költő, író, értelmiségi magatartásának, akik nem árulták el társaikat – a terror ellenére, melynek ki voltak téve, s amely saját életüket sem kímélte meg. S ezen a ponton kérdelem én, vajon nem a költészetnek, az irodalomnak, a kultúrának köszönhető-e, hogy ezek az emberek nem lettek árulók?

– Ugyanakkor azonban felmerül a kérdés, hogy átvitt és direkt értelemben is, vajon nem éppen a poézis hiánya hozta-e világra a Nyugat szabad emberét, akár azon az áron, hogy megfosztotta a lelkétől?

– Mindenesetre, túlságosan leegyszerűsíténék a dolgot, ha azt állítanánk, hogy az elnyomott ember, lényege szerint, rossz, míg a szabad ember, lényegében, jó. Nem így állnak a dolgok. Az emberi jellem, igen gyakran, egészen ellentétes válaszokat adhat egy-egy valós helyzetre, úgyhogy a totalitárius kommunista rendszerekben élő emberek sok tekintetben jobb tulajdonságokkal dicsekedhetnek, mint Európa szabad részének, általában a nyugati világ lakói. Ami azt jelenti: bizonyos előnyös vagy hátrányos emberi tulajdonságok csakis nagyon erős nyomás hatására mutatkoznak meg igazán. Az irodalom talán választ adhat az embernek erre a problémájára, mert ha az nem tanúskodna az emberi lét, az emberi psziché csúcspontjairól meg szakadékaikról, egy gyermek halála a húsvéti báránka halálával volna egyenlő.

Mi, természetesen, kiindulhatunk abból, hogy a különösen nagy fokú elnyomás torzulásokhoz vezet, és végül is kivetkezi az embert emberi mivoltából, vannak azonban, akikben az ellenállás, a lázadás sohasem sejtett erőit gerjeszti fel. Egyfajta „vegyi átalakulás” következik be. S ezért amondó vagyok, a totalitárius rendszerek különösen kiélezett formában verik nagydobra az uralmuk alá tartozó emberek pozitív és negatív tulajdonságait.

– *De ha visszapillant a történelem eltelt évszázadaira, lát valamiféle emberi haladást?*

– Nem látok. Amikor így visszapillantunk, látjuk, hogy műszakilag és a tudományok tekintetében igenis haladt az emberiség, de nem a sajátosan humán elvárások antropológiai megvalósításának tekintetében is. Ezen a ponton tökéletesen egyetértek Arthur Koestlerrel. Miroslav Krleža horvát költő, egy alkalommal, repülőgépet vezető majom metaforájával jellemezte huszadik századunkat. Ezzel kitűnően definiálta helyzetünket, melyben leledzünk. Írott történelme hosszú-hosszú évszázadai során az ember szellemi struktúrája mit sem változott. Ha – példának okáért – csak a második világháború utáni korszakot nézzük, az emberáldozatok mérhetetlen sokaságával szembesülünk, mellyel a kínai kulturális forradalom járt, továbbá a vietnámi háború borzalmaival, a Pol Poth-féle vörös khmerek tömeggyilkosságaival Kambodzsában, az észak-írországi esztelen vallásháborúkkal, azzal a brutális háborúskodással, amely Afganisztánban folyik, az Irán és Irak közt folytatott, nem kevésbé kegyetlen hadviseléssel, a fundamentalizmus véres őrzőjéveivel, és így tovább.

Korunk mindezen összetűzései semmiben sem különböznek az antik világ vagy a középkor háborúitól. Sőt, azok a „klasszikus háborúk” még csak talán nem is voltak annyira borzalmasak, hiszen az emberek nem rendelkeztek azokkal a tömegpusztító, romboló eszközökkel, amelyek manapság szokványosak. Meggyőződéssel vallom, elvileg, hogy a történelem nem egyéb, mint szerencsétlenségek története, s ha ismétlődik, mindig csak a rossz oldalai ismétlődnek.

(1989)